DOROMB

Közköltészeti tanulmányok
6.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2018

Készült a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport*
keretében
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

A borítón a *Helikoni kedvtöltés* (1819) belső címképe

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti,* az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

PERGER GYULA

Egy vidéki nyomda által kiadott „Világi dallok”

Czéh Sándor verses ponyvái

Az Ipolyi Arnold hagyatékából Prokopp Gyula által feltárt és közzétett Czéh Sándor-levelek[1] a (nép)költészet XIX. századi terjedésének, terjesztésének addig kevésbé vizsgált, új médiumára is felhívták a figyelmet. A levelek címzettje, Ipolyi Arnold már az 1855. évi *Uj Magyar Muzeum*ban *Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett* címmel[2] értekezett a népi művelődés eladdig figyelmen kívül hagyott forrásairól; megállapítva, hogy

> Régi nyelvünk kincseit az Akadémia Magyar Nyelvemlékeink gyűjteményeiben s a hozzájok csatlakozó művekben, népünk őseredetiségű költészetét, dalait, mondáit, és közmondásait a Kisfaludy-Társaság indította gyűjtőmunkákban, ha még távolról sem teljesen, de mégis többé vagy kevésbé összegyűjtve találjuk, nyelvünk, a nemzeti irodalom, tudomány és költészet történetét a legilletékesebb kezekből ujabban vettük. Ily előzmények után bátran tehetünk egy lépést tovább a felnyilt aknák kincsei kiaknázására. […] Kezdjük meg itt, habár még oly hivatlanul is, az elsoroltak mellett egyik legbecsesb kincsünk, a régi, ugynevezett népirodalom vizsgálatával.[3]

Ipolyi és levelezőpartnere, a magyaróvári nyomdát 1836 óta működtető Czéh Sándor[4] levélváltásából csak a nyomdász levelei ismertek. Az abban foglaltak azonban egyértelműen arról tanúskodnak, hogy bár Czéh kért Ipolyitól a jobb üzletmenet érdekében jól eladható meseszövegeket, a kapcsolatfelvétel valódi

* A szerző a Győri Egyházmegye Püspöki Vagyonkezelő munkatársa, muzeológus (Győr).

1 Prokopp Gyula, „Ipolyi Arnold népirat-gyűjtése”, *Magyar Könyvszemle* 89 (1973): 387–389.

2 Ipolyi Arnold, „Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett”, *Új Magyar Múzeum. A Magyar Academia Közlönye* 5, 5. füzet (1855): 261–303.

3 Uo., 262.

4 Czéh Sándor nyomdájáról Helle Mária, *Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből* (Budapest: Balassi Kiadó, 1998); Helle Mária, *Vásári cédulától az agrárszakkönyvekig: A magyaróvári Czéh-nyomda kiadványainak bibliográfiája 1836-tól 1909-ig* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2015); Perger Gyula, „Supplementum Helle Mária könyveihez”, *Moson Megyei Műhely 2012* (2017): 69–82.

oka Ipolyi kérése volt. „Hozzám intézett becses levelére jelentem, hogy vagynak ugyan egynéhány népdalok és mesék nyomdámban, de azok nem eredetiek, hanem vagy utánozás, vagy pedig német nyelvből magyarosíttás" – írta 1851. október 12-én Czéh. A levél végén pedig azt ígérte, hogy

> Fogok én minden nálam található világi énekekből és históriákból Főtisztelendő úrnak küldeni, csak tessen megírni, melly úton? – s ha ellenben hibe korba egy pár népszerű mesékkel megörvendeztetne, szívesen venném, én is mindig szívesen küldenék, ha valami újabb jönne ki nyomdámban, s a főtisztelendő urtól kapott kézirat után nyomottakból szívesen szolgálnék egy vagy két száz példányokkal, ha tán elajándékozásra használhatná.

Október 29-én kelt levelében Czéh Sándor már arról ír, hogy „Egy utamból haza jőve becses levele örvendeztetett, mellynek következtében itt minden világi apró nyomtatványaimból egy példányt küldök, talán akad tisztelt Lelkész úr közte valami érdemesre." Azt, hogy Ipolyi felhasználta-e Czéh küldeményét, az Ipolyi-hagyaték feldolgozatlansága miatt nem tudjuk.[5] A ponyvára került mesék eredetét, „oda-vissza" fordítását, a hagyományozódás csatornáit Domokos Mariann megnyugtatóan tisztázta,[6] de a Czéh Sándor által kiadott, Ipolyinak is elküldött „világi dallok" kérdése eleddig elkerülte a kutatás figyelmét.

Az már Czéh Sándor Ipolyihoz intézett leveleiből is kiderül, hogy a népköltészeti alkotások kiadásában nem csupán a jó üzleti lehetőség vezérelte a magyaróvári nyomdászt. Népirkáinak kiadása kapcsán megjegyzi, hogy

> a tőlem német után kiadott »három ostoba ördögök históriája« s e szerint most többek fognak nyomásba jönni, hogy *szegény magyar népeink is kapjanak mulattatót szájok íze szerént*, úgy is sajnos, hogy részökre senki se szán egy pár napi fáradságot, vagy ha ád is ki valamit, annak se kidolgozását, se a nép közötti terjesztését nem érti; közönségesen könyvárusokra szokták költőink

5 Ipolyi ismert hagyatéka az esztergomi Prímási Levéltárban, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, az Országos Széchényi Könyvtárban, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában, ill. Nagyváradon, a Körösvidéki Múzeumban található. Az anyag feldolgozásának talán legjelentősebb eredménye a kéziratos folklórgyűjtés kiadása. Vö. *A tengeri kisasszony: Ipolyi Arnold kétiratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról, 1846–1858,* s. a. r. Benedek Katalin (Budapest: Balassi Kiadó, 2006).

6 Domokos Mariann 2009-ben megvédett, *Szövegalakítási stratégiák a magyar népmesegyűjtés és –kiadás elméletében és gyakorlatában a 19. században (1848–1872)* c. doktori disszertációjában külön fejezetet szentelt Czéh Sándor és Ipolyi kapcsolatának, ill. a ponyvára került népmesék eredetének. Megállapításai nyomtatásban is olvashatók: Domokos Mariann, *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből,* Néprajzi tanulmányok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015).

munkájokat bízni, kik csinosan kinyomtatván, drága árért városokba küldözik, az pedig bizonyos, hogy a paraszt könyvárusnál ritkán vesz valamit, hanem csak a históríkusoktól cserél, kik hozzá hasonló szegények, azok pedig az illyesmit koncz számra veszik a nyomdásoktól.[7]

Mivel Czéh anyagi biztonságát a megszámlálhatatlanul sok ájtatos ének, ima és kegyhelyekhez kapcsolódó zarándokének kiadása alapozta meg, s három nyelven, németül, magyarul és horvátul bocsátotta ki vallásos füzeteit,[8] a fent idézett gondolata valóban önzetlen elköteleződést mutat. Az 1836–1847 közötti időszakra datálható, de évszám nélkül kiadott ponyvái közt számos – igaz, német nyelvű – mese, monda és dallammegjelöléssel ellátott vers[9] szerepel, s feltűnnek ezek magyarított változatai is.

A kimondottan „magyar népeink […] szájok íze szerént" közrebocsátott „mulattatók" közül kiemelkedik a *Mennyegzői vígságra a legeslegújabb Vőfélység, vagy is: A' szokásban lévő háromszori Vendéghíváskor, és a' mennyegzői Ebédkor mondani szokott válogatott szép Beszédek és versek* címmel kinyomtatott, 32 oldalas vőfélykönyv.[10]

A műfaj egésze szempontjából kiemelkedő fontosságúnak tekinthető vőfélykönyv […] megjelenésének korai dátuma önmagában is figyelemre méltó, s nem véletlen, hogy a témával foglalkozó korábbi kutatások során ezt a füzetet többször, több szempontból vizsgálták már: lakodalmi ételsorát Kisbán Eszter,[11] verseit pedig Küllős Imola.[12] Szövegeinek érdekessége, hogy egy részük szabályos Balassi-strófában íródott, amelyek legkorábban 1780 körül, de legkésőbb 1820-

7 Idézi Prokopp, „Ipolyi Arnold népirat-gyűjtése", 388.

8 Helle, *Vásári cédulától…*, 13.

9 Kiadási év nélkül: *Das indische Zauberpferd. Ein orientalisches Märchern für das Volk., Das dumme Hans Hodrain. Ein Volksmärschen., Der tapfere Schneider, der Alles todtschlägt. Ein Volksmärschen., Der Wenzel kommt! Ein-Polka-Lied., Die Tabakspfeife. Nach der Melodie: Ich und mein Flaschen., Ein ganz neues Schäfer Lied., Fragen-Lied.;* 1840-ben: *Wunderbare Geschichte von den zwei Schwanen, oder: Wer einem Andern eine Grube gräbt, fällt selbst hinein. 1844-ben: Ein Märchen für das Volk., Wunderbare Geschichte, der Gräfin Genovefa. Eine Lehrreiche Erzählung für Mütter und Kinder.* 1847-ben: *Die bezauberten Prinzen, oder wunderbare Rettung der drei Schwestern, welche sich Bären, Adler und Wallfisch vermählten., Geschichte von die drei dummen Teufeln.*

10 A 32 lapos vőfélykönyv negyedik részében „Toldalékul a' mennyegzőt mulattató dallok" szerepelnek.

11 Kisbán Eszter, „Menyegzői lakomák a magyar parasztoknál a 18–19. században", in *Népi kultúra Magyarországon a 18. században,* szerk. Paládi-Kovács Attila és Szilágyi Miklós, Népi kultúra – Népi társadalom, 17, 81–106 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993).

12 Küllős Imola, „Balassi-strófák egy múlt századi vőfélykönyvben (Újabb adatok a Balassi-strófa élettörténetéhez)", in *Morzsák: Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére*, szerk. Kuti Klára, 105–125 (Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1977).

ig készülhettek. Két versének konkrét szövegpárhuzama található az 1826-os Makói énekeskönyv vőfélyversei között, és ez a tény kiválóan rávilágít a kéziratos anyag és a nyomtatott füzetek egymásra hatásának többszörösen összetett jelenségére.[13]

– írta Czéh nyomtatványával kapcsolatban Tóth Arnold. [14] A vőfélykönyv elemzése és keletkezési idejének meghatározása kapcsán Küllős Imola megállapította, hogy

mindegyik tálaló rigmusa után – hasonlóan a kora újkori, nem paraszti zenés lakomákhoz – az egyes fogásokhoz ismert dallamokra költött, éneklésre szánt verseit ajánlja a szerző, mondván: *»azontúl, ha már azt látod, hogy mindnyájan a' hasokkal foglalatoskodnak, akkor elénekelheted a' Musikusoknak a következő Dallocskát«.* Az ad notam jelzéssel hivatkozott 10 *»igen közönséges«* (tehát mindenki által ismert) dalból négyet megtalálunk a XVIII. század utolsó harmadából való kéziratos énekeskönyvekben, illetve ponyváin, (*„Én vagyok a petri gulyás…"; „Vérem komámasszony…"; „Hogy sokáig éljetek, én is iszom véletek…"; „Hol lakik, kend, húgomasszony…"*), három a XIX. század első évtizedéből való (*„Vígan élem világom, míg virít ifjúságom…"; „Ni, ni, hát ez a szerelem…" és Pálóczi Horváth Ádám „Jön Napóleon hadával…"* kezdetű marsa), egyet csak a XIX. század 40-es éveiből adatolhatunk (*»Elment a tyúk vándorlani…«* – Nagy Ferenc ék. 1843.) A maradék két dalt (*„Már eljött a szép meleg nyár…"; „Azt kérdezem, drága kincsem, hozzám jönnél-e?"*) bármennyire ismerősek is későbbről, a saját XVIII–XIX. századi kéziratos anyagomban nem találtam meg, tehát – e kor közköltészeti dalrepertóriumának híján – egyelőre nem tudom datálni. A vőfélykönyv toldalékában kiadott 6 menyegzői dalból 3 szintén a XVIII–XIX. század fordulójának divatos közdalterméséből való, s a másik 3 lehet későbbi,[15] tehát kortársa az 1847-es kiadványnak.[16]

13 Tóth Arnold, „Nyomtatott vőfélykönyvek, vőfélyverses ponyvák a XIX. században", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* szerk. Csörsz Rumen István, 285–308 (Budapest: Reciti, 2014), 299–300.

14 Tóth Arnold, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században: Kéziratos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon,* Officina Musei 22 (Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 2015), 82.

15 A „Toldalékúl a' Menyegzőt mulattató Dallok.": „Éljen magyar Társaságunk sokáig… – Tulajdon maga Nótájára."; „Víz, víz, víz, víz, óh be rossz a' víz!" – Nóta. Fáj fáj, fáj, fáj a' szivem 's a' t."; „Akarsz víg lenni, – Tanúlj bort inni… – Maga Nótájára."; „Az én torkom nem hibázik… – Nótáját találd ki."; „Hogy sokáig éljetek… – Énekeld a' mint tattzik."; „A' ki itt van most vígadjon – Énekeld a' mint tudod."

16 Küllős, „Balassi-strófák…", 107–108. A Küllős által még ismeretlennek tekintett F. F. monogram Czéh „házi szerzőjét", Farkas Ferencet jelöli.

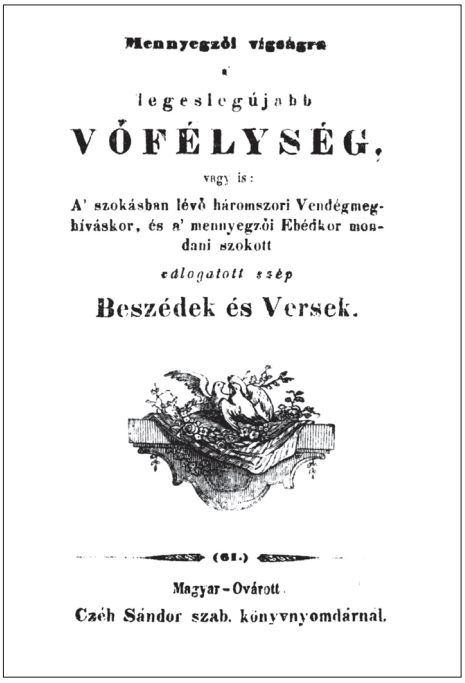
Mennyegzöi vigságra
a
legeslegújabb
VŐFÉLYSÉG,
vagy is:
A' szokásban lévő háromszori Vendégmeghíváskor, és a' mennyegzöi Ebédkor mondani szokott
válogatott szép
Beszédek és Versek.
(61.)
Magyar-Ovárott.
Czéh Sándor szab. könyvnyomdárnal.

VŐFÉNY
KÖSZÖNTÉS.
Nro 21.
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.
1847.

Az 1847-ben Czéh által kiadott *Vőfény köszöntés* már nem őrzi a XVIII. század végi, XIX. század eleji hagyományt, hanem ízig-vérig a kortársi ízlés kiszolgálására készült. A *Mikor a' Vendéget Invitálja*, illetve *Midőn elmegy a' Vőfény* prózai részeket követően közreadott, az ételek feltálalásához tartozó versek egyszerű – gyakran döcögő – páros rímű tizenkettesek.

*A legeslegújabb vőfélység*en kívül ebben az időszakban (1836–1847, évszám nélkül) került az olvasókhoz az *Asszonytörvény melly az egyszeri falusi Asszonyokból fennállott Birák Protocollumából hitelesen kiíratott és közönségessé tétetett* című, harminckét oldalas füzet. Ez ugyan a Nagyváradon 1810-es keltezéssel megjelent, a kópéságokban is jártas Nagy Sámuel geszti nótárius prózai munkájának utánnyomása, de Czéh – talán kevésnek érezve azt – *Tóldalékúl egy pár Népdallok*kal egészítette ki. Az *Eladtam a kakasom / Tizenhárom garason* kezdetű, Kecskeméthy Csapó Dániel negyedik, 1846-ban kiadott *Dalfüzérké*jében is helyet kapott.[17] A toldalék második darabja, az *Azt mondja kend, hogy megver, / Hogy a' guzsaly csak hever* bekerült Erdélyi János 1857-es gyűjteményébe,[18] míg a

17 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Negyedik füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1846), 15, 19. Dana.

18 *Válogatott magyar népdalok: Képes kiadás,* szerkeszti és kiadja Erdélyi János (Pest: Heckenast Gusztáv, 1857), 221. sz.

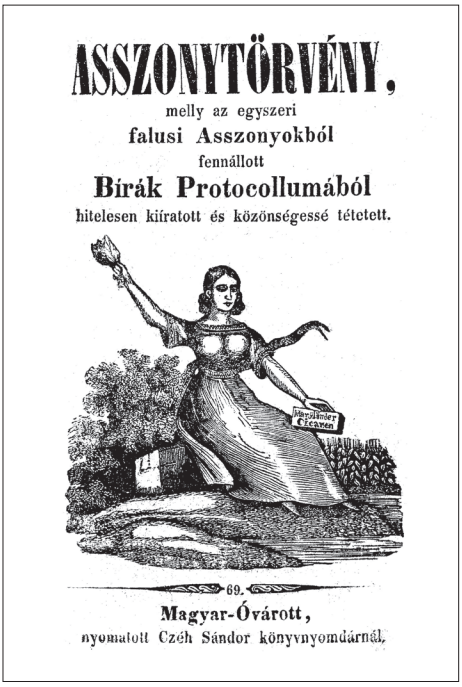
ASSZONYTÖRVÉNY,
melly az egyszeri
falusi Asszonyokból
fennállott
Bírák Protocollumából
hitelesen kiíratott és közönségessé tétetett.

69.
Magyar-Óvárott,
nyomatott Czéh Sándor könyvnyomdárnál.

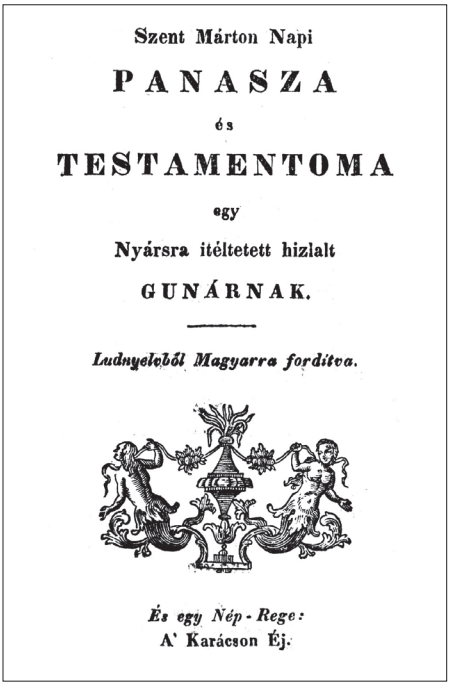
Szent Márton Napi
PANASZA
és
TESTAMENTOMA
egy
Nyársra itéltetett hizlalt
GUNÁRNAK.

Ludnyelvből Magyarra fordítva.

És egy Nép-Rege:
A' Karácson Éj.

Viczeispán, perczeptor, főnotárius, / Főbíró, viczebíró, komiszárius jóval korábbi, XVIII. század végi szöveg,[19] s a *Népdalok és mondák* első kötetében olvasható mint Nyitráról beküldött gúnydal.[20] A negyedikként közölt vers 203. számmal szintén bekerült Erdélyi 1857-es kiadványába.

Jobb Mátyás nap után bizni jéghez,
Mint, kedves hugocskám, kelmetekhez.
Kend hunczut, ő hunczut, ő kelme is,
A' ki kendtekhez hisz, hunczut az is.

Ugyanebben az időszakban került az olvasókhoz a tényleges szerző, Mátyási József megnevezése[21] nélkül kinyomtatott *Szent Márton Napi Panasza és*

19 *Közköltészet III/A: Történelem és társadalom,* s. a. r. Csörsz Rumen István és Küllős Imola, Régi magyar költők tára, XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó – EditioPrinceps Kiadó, 2013), 222. sz.

20 *Népdalok és mondák,* A Kisfaludy-Társaság megbízásábul szerkeszti és kiadja Erdélyi János, Magyar Népköltési Gyűjtemény (Pest: Emich Gusztáv, 1846; a továbbiakban: Erdélyi I.), 243–244, 289. sz.

21 Mátyási munkáiról, hatásáról: Terbe Lajos, „Mátyási József", *Irodalomtörténeti Közlemények* 59 (1955): 305–318; Nagy Krisztina, „Mátyási József ismeretlen kéziratai Ferenczy István hagyatékában", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2,* szerk. Csörsz Rumen István,

Testamentoma egy Nyársra itéltetett hizlalt Gunárnak. Ludnyelvből Magyarra fordítva. E ponyvanyomtatványon *A' Karácson Éj* című „Nép-Rege" is helyet kapott.

A *Gúnár panasza* hat kéziratos gyűjteményben található meg. Ezek mindegyike a XIX. század második-harmadik évtizedében keletkezett. Az *Elegyes dolgok* (1825), *Szikszai László-gyűjteménye* (1828–1830), *Sárváry József-gyűjteménye* (1831), *Sárváry Ferenc-gyűjteménye* (1828–1832), „Cs. V. M.", vagy „Csokonai Vitéz Mihály által" jelzéssel, illetve Csokonai versei között tartalmazza a verset. *Veres János-gyűjteményé*ben (1828–1830), *Győri Lajos gyűjteményé*ben (1829–1850) és *Csiha úr versgyűjteményé*ben (1832) pedig szerző nélkül szerepel.

Scheiber Sándor, Arany János ifjúkori olvasmányait – köztük számos ponyvanyomtatványt – elemző írásában megállapította, hogy

> A Szilágyi Sándor disznótorára írt (1856) köszöntőjénél (Alkalmatosságra írott versek) „A malac búcsúzásá"-ban (ÖM. VI. Bp. 1952. 27. l.) kétségtelenül hatott reá a Cs(okonai) V(itéz) M(ihály)-nak tulajdonított[22] versezet: „Egy nyársra ítéltetett hízlalt Gúnárnak, Márton napi bútsúzó panasza 's Testamentoma".[23]

Az Arany által olvasott ponyva akár Czéh Sándor kiadványa is lehetett. Annál inkább, mivel a másik szöveg, *A' Karácson Éj* (Kisfaludy Károly románca) szintén hatással volt Aranyra mint az *Ünneprontók* egyik irodalmi előzménye.[24]

A ponyva másik verse Kisfaludy Károly 1829-es költeményének a szerző megnevezése nélküli, csonkított utánnyomása. Kisfaludy verse – összes műveinek gyűjteményében – 1843-ban már negyedik kiadásban az olvasók elé került.[25]

57–68 (Budapest: Reciti, 2013).

22 Bár Scheiber az Arany által olvasott ponyvanyomtatványokat veszi számba, e vers esetén a Debreceni Református Kollégiumban őrzött egyik énekeskönyvre hivatkozik: „Debreceni Ref. Theol. Ak. R. 797. 18-24." Scheiber nyilván nem ismerhette Czéh Sándor ponyvafüzetét. Toldy Ferenc 1868-ban megjelent könyvében még Csokonai kéziratban maradt „dévaj" költeményei között említi az „Egy nyársra ítéltetett hízlalt gúnárnak mártonnapi bucsuzó panasza s testamentoma. Lúdnyelvből magyarra fordítva Bige Márton neve napjára Csokonai Vizéz Mihály által." Toldy nem nevezi meg forrását, Csokonait szerzőként valószínűleg a kéziratos hagyomány, pl. Sárváry József gyűjteménye alapján azonosította. Toldy Ferenc, *Magyar államférfiak és írók: Életrajzi emlékek* (Pest: Ráth Mór, 1868).

23 Scheiber Sándor, „Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz", *Irodalomtörténeti Közlemények* 61 (1957): 99–111.

24 A kapcsolatról – az *Aurora* 1830. évi közlése nyomán, de ez esetben a ponyvára is kiterjeszthetően: Csörsz Rumen István, „A mesterkedő mester: Korai olvasmányok nyomai az Arany-életműben", *Irodalomtörténet* 98 (2017): 432–449, 445–447.

25 *Kisfaludi Kisfaludy Károly' minden munkái,* A' Kisfaludy-Társaság' megbizásából szerkeszté Schedel Ferencz, (Pest: Kilián György, 1843[4]), 1: 210 (a vers a *Népregék* fejezet élén).

KÉT

DALLOK.

ELSŐ.

Gyöngyöm Minkám elkell válnom 's a' t.

MÁSODIK.

Fehér László lovat lopott, a' fekete 's a' t.

Nyomtattatott ebben az Esztendőben.

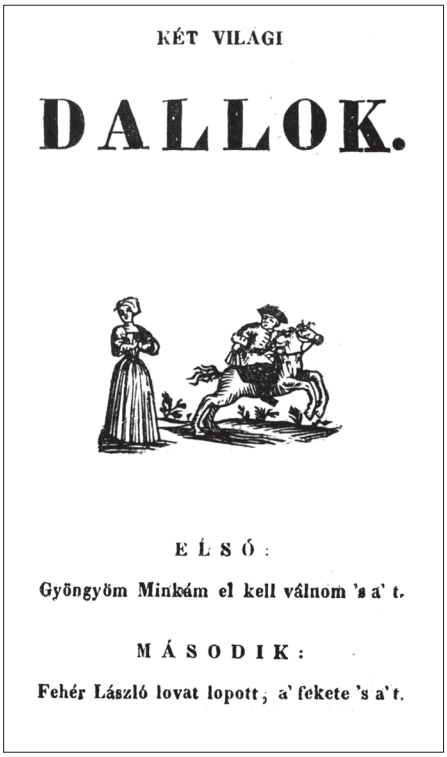
KÉT VILAGI

DALLOK.

ELSŐ:

Gyöngyöm Minkám el kell válnom 's a' t.

MÁSODIK:

Fehér László lovat lopott, a' fekete 's a' t.

Ugyancsak ebben az időszakban készült Czéh nyomdájában – immár a „szerzőt" is megnevezve – a *Kettős dal a' kortsmában, Bormegissza Gergő és Szájas Kata szerelmes házaspárok között. Hozzáadva: A' megtért férj Érzékeny énekekben. Szerzette és kiadta Farkas Ferencz* nyolc oldalon. Czéh ezen kiadványa valójában egy 1820 körül kiadott ponyva újranyomása.[26]

„VILÁGI DALLOK"

Már a címlapon is jelezve két, *világi dalokat* közlő nyomtatvány került ki 1836 és 1840 között Czéh nyomdájából. A *Két világi Dallok* első darabja a *Gyöngyöm Minkám el kell válnom* kezdetű, a második: *Fehér László lovat lopott*."

Tiegde *Kozák dal*ának fordításait[27] az 1820-as években keletkezett kéziratos énekeskönyvek tartalmazzák, *Édes Minkám, meg kell válnom* kezdősorral.

26 A nyomtatvány címoldalának képe Pogány Péter, *A magyar ponyva tüköre* (Budapest: Magyar Helikon, 1978), 194.

27 Gálos Rezső, „Tiegde Kozák-dalának ismeretlen fordításai", *Irodalomtörténeti Közlemények* 47 (1937): 407–408.

A *Balla Pál-énekeskönyv* (1827), a *Dalok* (1823) és az *Oblectamena animi* (1827) című anonim gyűjtemények, valamint a *Sárosi Mihály-melodiárium* (XIX. század első fele) mellett a Jenei Ferenc által közzétett *Énekek gyűjteménye*[28] változatainak eredet-szövetét Vaderna Gábor fejtette fel.[29] Az 1808-ban keletkezett vers fordításainak népszerűségét nemcsak az énekeskönyvi másolatok mutatják: a közismert dal éneklése az irodalomban is helyet kapott. Jókai *Egy magyar nábob* című regényében valami alacsonyabb rendű, de rendkívül népszerű énekként jellemzi. Vay Sándor a *Gömör rózsái*ban nemcsak a fordítást, hanem a német eredetit is megidézi:

> Talán sohasem fújta még olyan szomorúan a »Gyöngyöm Minkám«-at Szentmiklóssy inasa, mint akkor, mikor utoljára tűnt el a fordulónál a feledi kúria.
>
> Lanyha nyári szellő fölkapta a posta-síp búbánatos hangzatát – elvitte Nanette ablakába, aki fejét kékszalagos vánkosba temetve, versenyt zokogva a szomorú nótával: »*Liebe Minka ich muss scheiden-auch! Du fühlest nicht mein Leiden*«…[30]

Czéh Sándor nyomtatványa azonban nem a kéziratos énekeskönyvekből, s nem is az esetleges helyi (köz)ismertségéből táplálkozott. Czéh kiadványa a korszakban nem megvetett, egyszerű plágium. Ezt nemcsak a *Gyöngyöm, Minkám* szövege, hanem a *Két világi Dallok* szerkezete, szerkesztése is igazolja. Egy hely- és név nélkül – Petrik szerint 1838-ban, Gyurián és Bagó által – kiadott *Két Dallok* című ponyvanyomtatvány címleírása és tartalma is teljesen azonos Czéh ponyvájáéval: „Első. Gyöngyöm Minkám elkell válnom 's a' t. Második. Fehér László lovat lopott, a' fekete 's a' t." Az első darabnál kettő, a *Fehér László*-szövegnél[31] mindösszesen három eltérés van Czéh ponyvájában az 1838. évi nyomtatványhoz képest.[32]

Az *Uj világi Dallok* című, keltezetlen füzet öt szöveget tartalmaz.

A *Juhász-bojtár' dala* többnyire *Elszegődtem Tarnóczára juhásznak* kezdettel, a *Néprajzi Lexikon*ban magyar nótaként, juhásznótaként és népies műdal-

28 Jenei Ferenc, *Énekek gyűjteménye,* Győri Szemle Könyvtára (Győr: 1942).

29 Vaderna Gábor, „A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet", *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3,* 13–50.

30 Vay Sándor, *A régi világból,* Gróf Vay Sándor munkái, 1 (Budapest: Országos Monográfia Társaság, [é. n.]), 3–6.

31 „A halálraítélt húga" népballada.

32 Az 1838-as kiadvány –metrikailag is helyén lévő „Napokkal mind éjjelekkel" sora helyett Czéhnél „Mind napokkal, mind éjjelekkel" szerepel; az „Örökre enyim lész" zárósor helyett pedig „Végre enyim lész." A *Fehér László*ban az 1838-as ponyva régiesebb „ts"-ei helyett Czéh „cs"-ket használ, illetve egy helyütt a „'s"-t „és"-sel helyettesíti. Az első versszak utolsó sorában szereplő „fékelly kantár" (helyesen: székely kantár) kifejezést, nem értvén azt, „fekély"-re változtatta.

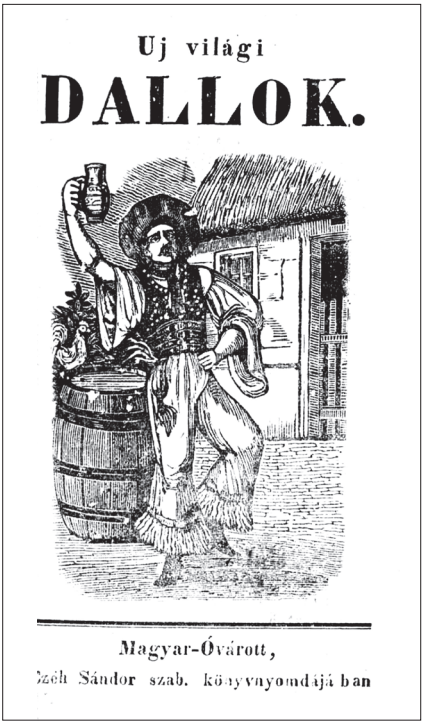

ként is szerepel, helyett kapott a magyar népdaltípusok példatárában is. Krúdy Gyula *Hogyan vernek meg egy asszonyt* című munkájában, Kosztolányi Dezső pedig a *Kínai kancsó*ban idézi.

Népszerűsége a reformkorban elkezdődött. Erdélyi János közölte a dal szövegét az 1847-ben megjelentetett „népdallamokban", a kötetek mellékleteként készült kottás dalgyűjteményben.[33] A *Juhász-bojtár' dala* Szigligeti Ede *Csikós* című színművében is szerepelt az első két versszak erejéig. A Czéh-féle ponyva szövegéhez legközelebb az Erdélyi János által közzétett változat áll. Míg Erdélyi gyűjteményében nyolc versszaknyit találunk, Czéh kilenc versszakos változatot közöl. Czéh változatából hiányzik a *Népdalok és mondák*ban közölt ötödik versszak, viszont két versszaknyival hosszabb.

A „Második Dall" utolsó két versszakát Czéh egyik későbbi kiadványában önálló „Világi dal"-ként is megtaláljuk:

Feleségem rosszasága
A' házamnak tisztasága
Iha juha juhász bunda.

Jobb szeretem nyelves legyen,
Mint a' házom ronda legyen
Iha juha 's a' t.

33 T. Erdélyi Ilona, „A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története", *Magyar Könyvszemle* 90 (1974): 55–78. Az Erdélyi által összeállított kottás válogatás – *Magyar népdalok,* énekre és zongorára vagy egyedül zongorára alkalmazák Fogarasi és Travnyik – szövegei is ponyvára kerültek. Az 1847 februárjában megjelent első füzet a következő darabokat tartalmazta: *Káka tövén költ a ruca, Elmentem én a szőlőbe, Az Alföldön halászlegény vagyok én, Deres a fű, édes lovam, ne egyél, Úgy ég a tűz, ha lobog, Nem szerettem az életben…;* a második: *Hótul fehér a gyöngyösi hegytető, Beszegődtem Tarnócára juhásznak, Sem eső nem eseik, sem, De mit töröm fejemet, Szerettelek, szeretlek is, amíg élek, A Tisza a Duna zavarodik.*

Kedves rózsám barna szeme,
Ollyan mint az Isten ege,
Iha juha 's a' t.

Barna szemét reám veti,
Minden búmat elkergeti,
Iha juha 's a' t.

A' vén asszony dirmeg dörmög
Mint a pokolbeli ördög,
Iha juha 's a' t.

Nem kár volna lánczra tenni,
Vagy pokolba el kisérni.
Iha juha 's a' t.

Uczu bizony gyólcs ingessem
Engem ugyan ne csipdessen.
Iha juha 's a' t.

Ha csipdes is ugy csipdessen,
Vasárnapra kihirdessen.
Iha juha juhász bunda.
Jaj de fene czifra bunda.

A *Szerelmes Huszár dall* első versszakát –

Szálj le huszár a' lovadról
Kantározd le a' lovadat,
Ereszd meg a' terhellődet,
Csókold meg a' kedvesedet
Kis angyalom.

Kisfaludy Károly *Az én kincsem noha szegény* című versének 4–6. versszaka követi, majd Kisfaludy másik, *Szomszéd asszony udvarában* kezdetű versének 3–5. szakaszával fejeződik be. Az Kisfaludy-féle négysoros strófákhoz az első versszaknak megfelelően, zárásként, a „szerző" mindenütt hozzáteszi a „Kis angyalom" sort.

A *Bagó dall* kései változatát még Hegedűs Béla (1858–1945) 1920 körül összeállított kéziratos nótáskönyvében is megtalálhatjuk.[34]

34 hegedusgyula.hu/Hegedus%20Bela%enekes%konyve.htm (2018.08.01).

A kiadvány utolsó darabja, a *Katona dall* eredeti népdalsorokat is őrizhet zsánerdal-köntöse mögött:

Erdélyország alsó felén
Háborúba mén a' legény.
Karcsú leány int feléje;
Ne menj rózsám ellenségre.

Hadd menjek én, édes rózsám,
Majd megtérek a' harcz után,
Fakó lova[d] ha oda vész,
Ki hoz haza, barna vitéz?

Ne félj rózsám, ha megmarad
Kardom éle, nyes az utat
Barna legény, ne váljunk el,
Nálad nélkül hervadok el.

Adj egy csókot, mást nem kérek,
Nem sokára visszatérek.
Egyet, kettőt, hármat, négyet,
Visszajövet megadd őket.

Nem megyek én a' csatára,
Csak a szomszéd városokra,
Hozok neked szép rokolyát
Segesvárról, rá pántlikát.

Jaj te hamis, mint megcsaltál,
Tán bizony hogy csókot adtál?
Visszadom százasával,
Akár egész garmadával.

Nem bánom én, vissza veszem,
Csak örökre maradj velem.
Veled vagyok, veled leszek,
Többé el sem eresztelek.

Nem dul török, sem a' tatár,
Csak két szemed, a' két bogár.

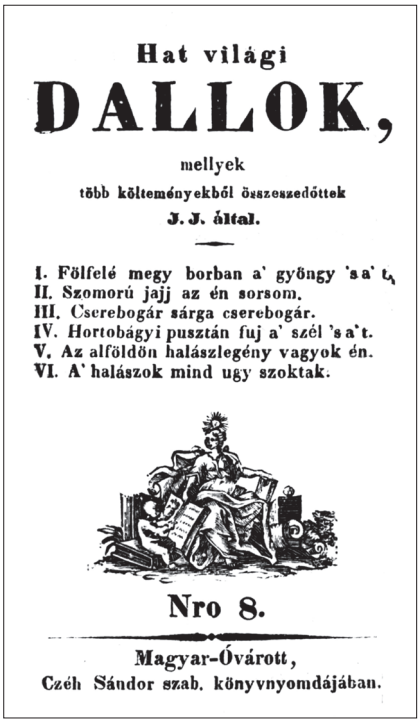

Hat világi

DALLOK,

mellyek

több költeményekből összeszedöttek

J. J. által.

I. Fölfelé megy borban a' gyöngy 's a' t.
II. Szomorú jajj az én sorsom.
III. Cserebogár sárga cserebogár.
IV. Hortobágyi pusztán fuj a' szél 's a't.
V. Az alföldön halászlegény vagyok én.
VI. A' halászok mind ugy szoktak.

Nro 8.

Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.

Czéh 1837-től a közönség igényeinek megfelelő kalendáriumok kiadásába is belefogott.[35] A sorozat második kötetében *(Legujabb hazai és mulatságos Kalendáriom az 1839-ik esztendőre)* két Aesopus-mese[36] és egy Sobri Jóska-vers is szerepel.

1840–1847 közötti kiadvány a *Hat Világi Dallok, mellyek több költeményekből összeszedőttek J. J. által.* A J. J. monogram itt Jantsovits Jánost rejti, a jelzett hat „Dallok" pedig:

I. Fölfelé megy borban a' gyöngy 's a' t.
II. Szomorú jajj az én sorsom
III. Cserebogár sárga cserebogár
IV. Hortobágyi pusztán fúj a' szél 's a' t.
V. Az alföldön halászlegény vagyok én
VI. A' halászok mind ugy szoktak

A II. vers kivételével mindegyik szöveg szerepel Kecskeméthy Csapó Dániel első, 1844-ben megjelent *Dalfüzérké*jében.[37] Az első „dall" Vörösmarty 1842-ben írt *Fóti dal*a; a második vers 3–4. versszaka, „Fehér, Gyöngyös, Ung" gyűjtési helyekkel, egy önálló népdal kezdeteként szerepel Erdélyi Jánosnál.[38] Már az 1810-es évektől közismert volt ez a szerelmi kesergő szövegcsalád.

35 *Legújabb hazai és mulatságos Kalendáriom az 1838-dik esztendőre. Magyar és Erdély Országi legújabb Kalendáriom, Krisztus urunk születése után 1838-dik közönséges esztendőre, melly magába foglalja az Uj- és Ó és protestáns kalendáriomokat, több hozzátartozandó dolgokkal, továbbá mulatságra és nevetségre valókat megjobbított vásárokkal együtt* (Magyar-Óvár: Czéh Sándor, [1837]).

36 *Legujabb hazai és mulatságos Kalendáriom az 1839-ik esztendőre. Ezen esztendőben Saturnus az uralkodó planéta. Magyar és Erdély Országi legújabb Kalendáriom* (Magyar-Óvár: Czéh Sándor, kir. kiv. könyvnyomtató, [1838]). Az Aesopus-mesék közlése a következő évi kalendáriumban is folytatódott: *Legujabb hazai és mulatságos Kalendáriom 1840-dik esztendőre. Ezen Esztendőben Jupiter az uralkodó Planéta* (Magyar-Óvár: Czéh Sándor, kir. hiv. könyvnyomtató, [1839]).

37 *Dalfüzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Első füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1844). Kecskeméthy szerepéről bővebben Csörsz Rumen István, „A *Népdalok és mondák* közköltészeti forrásai", *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 611–628.

38 Erdélyi I. 39, 47. sz.

Szomorú jajj az én sorsom,
Rózsa fa lett a' koporsóm.
Nem hittem hogy valahára,
Legyek Lillám unalmára.

Ha nem szerettelek volna,
Most sokkal jobb sorsom volna,
A' bú bánat bús fellege,
Szemeimre nem ömlene.

Nem átkozlak, nem szokásom,
De sok sűrű sohajtásom,
Föl hat a' magos egekre,
Mint te felelsz meg ezekre.

Nékem a' legtisztább estve,
Fekete színnel van festve,
Komor felettem az ég is,
Elhagyott a' reménység is.

A Czéh által kinyomtatott *Cserebogár, sárga cserebogár* Kecskeméthynél az „1. Dana", s a közreadó azt megjegyezte, hogy „E' danát csaknem mindenütt különböző változatokkal danolják; előjő a' »Szökött katonában« is". Hasonló megjegyzést fűzött Kecskeméthy *Az alföldön halászlegény vagyok én* kezdetűhöz is: „Énekli Sobri a' »Két pisztoly« czímű színműben, (lásd ott nyomtatva 35. lap.)"

Az 1840-ben megjelent *Két világi Dallok* egyetlen ismert példánya sajnos időközben elkallódott, de az évtizedben – évmegjelöléssel – egymás után kiadott verses ponyvák gyakorisága és mennyisége azt mutatja, hogy Czéh tudatosan tárta azokat a nagyközönség elé.

Az asszonyoknak igazságok Privilegiumok, és egész újonnan új Litániájok az utolsó oldal impresszuma szerint „Pápán, Farkas Ferencz költségén 1842-ben" jelent meg, s valójában egy XVIII. század végi, azonos című ponyva másolata.[39] A szellemes litánia-travesztiáról azt is tudjuk, hogy az – Pogány Péter megfogalmazása szerint – „Kónyi János: A mindenkor nevető Democritus című gyűjteményének »különlenyomata« a II. kötet 124–133. lapjáról."[40] Czéh félszáz évvel utóbb közzétett ponyvájának aktualitását a litániát követő, Landerer Katalin 1782-es nyomtatványán még nem szereplő két „Dall" adja, amelyek később Erdélyi János gyűjteményében is helyet kaptak, szó szerinti egyezéssel. A *Honnét*

39 Címképe Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 189.
40 Uo., 188.

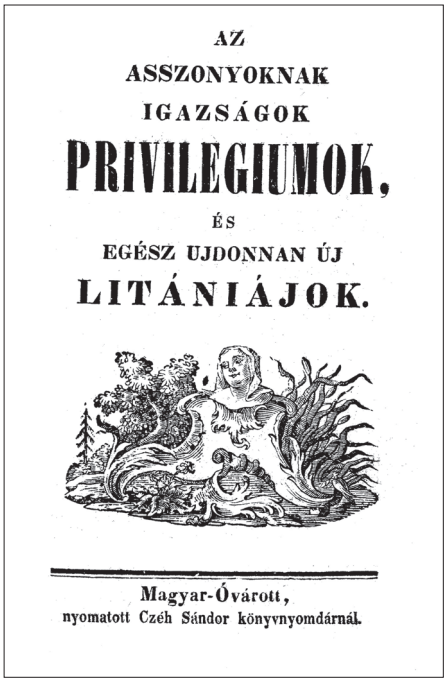
AZ
ASSZONYOKNAK
IGAZSÁGOK
PRIVILEGIUMOK,
ÉS
EGÉSZ UJDONNAN ÚJ
LITÁNIÁJOK.

Magyar-Óvárott,
nyomatott Czéh Sándor könyvnyomdárnál.

A' rendes
DOHÁNYOZÁS
privilégyiált
ARTIKULUSSAI,
hozzá adatván
egy falusi részeg Paraszt-Gazdáról, és a' falusi Birákról való Énekek.

Nor 22

Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor Könyvnyomdájában.

jöttél, Debreczenből. / Mi hirt hoztál a' köznéptől? a Rábaközből származik (tehát épp Czéh kiadványainak vevőköréből), a *Félre párta! nem kellesz, / Párta helyett kontyom lesz* ismeretlen vidékről.[41]

Ugyancsak gúnydalok szerepelnek a következő esztendőben ponyvára került kiadványban: *A' rendes Dohányozás privilégyiált Artikulussai, hozzá adatván egy falusi részeg Paraszt-Gazdáról, és a' falusi Birkákról való Énekek.* Már a hosszú cím is azt sejteti, hogy a 24 lapos nyomtatvány egy sajátos kolligátum. *A' rendes Dohányozás privilégyált Artikulussai*t az 1789-ben nyomtatott *A' rendes pipázás privilégiumjai*, vagy inkább annak későbbi, szintén 28 pontot tartalmazó változata alapján adta közre Czéh Sándor. Az artikulusokhoz hozzá csatolta egy hely és év nélkül kiadott, szintén XVIII. századi ponyvavers, *A' dohány ditsérete* szövegét.[42] A következő, *Egy falusi részeg Paraszt gazdáról* felelgető versei: „*Kedves Társom vallyon hol vagy? / Talán most is még korcsmán vagy?,* illetve *A' falusi Birákról* szóló, egy 1810–1820 körüli

41 *Népdalok és mondák: Második kötet,* A Kisfaludy-Társaság megbízásábul szerkeszti és kiadja Erdélyi János (Pest: Magyar Mihály, 1847; a továbbiakban: Erdélyi II.), 258–259, 485. sz., ill. 254, 451. sz.

42 E prózai és verses ponyvából idéz Takács Lajos, „A rendes pipázás privilégiumjai…", *Ethnographia* 45 (1954): 210–222, 211.

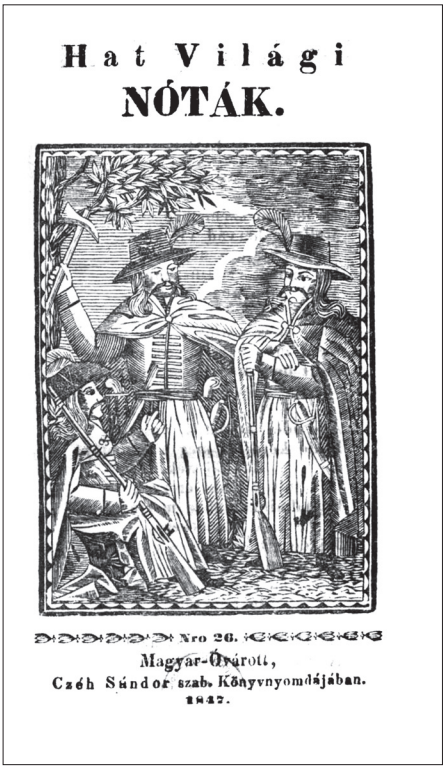

ponyva szöveghű átvétele.[43] Ez utóbbi vers Czéh-féle változatának húsz versszakából egy tizenöt strófás variáns Erdélyi János gyűjteményébe, a gúnydalok közé is bekerült.[44] A kiadvány utolsó szövege *Nép Dana* jelzés alatt Csokonai *Szegény Zsuzsi, a' táborozáskor* című verse.

1847-ben került ki Czéh nyomdájából a *Franczia Mars, három szép világi Dalokkal.* Ennek mintájául alkalmasint egy hely és év nélkül megjelent ponyva, *A' legujabb Frantzia Mars, két szép szomorú világi dallokkal* szolgálhatott.[45]

A szintén 1847-ben megjelent *Hat Világi Nóták* első darabjának provenienciáját Bathó Edit tanulmánya tárta fel,[46] Csörsz Rumen István pedig példaként hozza a *Népdalok és mondák* közköltészeti forrásainak vizsgálatakor.[47] A *Kalapom szememre vágom* kezdősorú dal szövege nyomtatásban először Sárospatakon, a *Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye* 1834-es második kiadásában *(Érzékeny és víg dalok)* látott napvilágot, majd bekerült szinte minden nevezetes dalgyűjteménybe Füredi Mihálytól Limbay Elemérig.[48] Az első ismert kottás feljegyzés Kelemen László 1828-ban összeírt *Világi énekes könyv*ében szerepel.[49] Ugyancsak dallammal örökítette meg Almási Sámuel református lelkész 1834-es *Magyar dalnok vagy*

43 Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 192–194. A ponyva címlapjának képe: 193. A XVIII. századi ősszövegek kritikai kiadása: *Közköltészet I.: Mulattatók,* s. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István, Régi magyar költők tára, XVIII. század 4 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 40. és 82. sz.

44 Erdélyi I. 244–246, 290. sz.

45 Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 127, 97. kép.

46 Bathó Edit, „Népdalból műdal, műdalból népdal? »Kalapom szememre vágom…« Egy rég elfeledett dal kultúrtörténete", *Ethnographia* 122 (2011): 349–360.

47 Csörsz, „A *Népdalok és mondák*…"

48 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, I–IV (Pest: Emich Gusztáv, 1844–1846); Színi Károly, *A magyar nép dalai és dallamai* (Pest: 1872), Limbay Elemér, *Magyar daltár* III. (Győr: 1884).

49 Tari Lujza, „Megzenésített Vörösmarty-versek a kortárs és későbbi 19. századi gyűjteményekben", *Magyar Napló* 12, 12. sz. (2000), 85–89.

Énekes gyűjtemény címmel összeállított kéziratában,[50] s dalbetétként használta fel Szigligeti Ede *A szökött katona* című „eredeti színművében" is, amely 1844-ben hagyta el a sajtót. A Czéh Sándor által kinyomtatott szöveg forrása – a szövegegyezések okán – Kecskeméthy Csapó Dániel összeállítása[51] vagy már közvetlenül Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteménye lehetett.[52]

A ponyvafüzet második, *Kedves a rózsa illatja* kezdetű verse Czuczor Gergely költeménye. A *Népdalok* sorozatában jelent meg az 1836-os Aurorában,[53] s még ugyanabban az évben Czuczor poétai munkáinak gyűjteményében, *Kívánságok* címmel.[54] A vers – a szerző megnevezése nélkül – szerepel Kecskeméthy Csapó gyűjteményében[55] és Erdélyinél is.

A harmadik, *Virágos kert ajtajánál* kezdetű vers, szintén Czuczor műve, s csakúgy, mint a ponyva előző versét, az 1836-os Aurorában találjuk, a *Népdalok* között,[56] majd Erdélyi gyűjteményében.[57]

Az *Ucczú bizony gyolcs ingesem!* kezdetű dal szintén jó eséllyel ponyváról vagy kéziratos forrásból származik.

Az ötödikként szereplő *Esik eső, szép csendesen csepereg, / Gyuri Bandi bitófánál kesereg, kesereg…* kezdetű ballada Abonyi Lajos *A betyár kendője* című népszínművének alaptémájává vált. Már a ponyva megjelenése előtt kiadta Erdélyi János, a *Népdalok és mondák* első kötetében, Gyuri Bandiról címmel.[58] Kálmány Lajos több változatát is feljegyezte.[59] A ballada utóéletével kapcsolatban figyelemre méltó az annak Gömörben gyűjtött változatai kapcsán, Újváry Zoltán adatközlőjének megjegyzése:

> Még kislány voltam, amikor vásáron jártam az anyámmal. Akkor hallottam ott énekelni a vásárosoktól. Mondtam az anyámnak, vegyük meg. Mert egy papíron volt. Rá volt nyomtatva. A vásáros árulta meg énekelte. Amikor hazamentünk, kimentem a libával. Dúdolgattam. Annyiszor eldanoltam, hogy megtanultam.[60]

50 *Arany János népdalgyűjteménye (1874),* kiad. Kodály Zoltán és Gyulai Ágost (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 72.

51 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Harmadik füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1845), 19–20, 18. Dana.

52 Erdélyi I. 282–283, 317. tétel.

53 *Aurora hazai almanach,* Alapítá Kisfaludy Károly, Folytatja Bajza (1836), 65.

54 *Czuczor' Poetai Munkái* (Buda: Magyar Királyi Egyetem, 1836), 17.

55 *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* Kecskeméthy Csapó Dániel által, Második füzér (Pest: Emich Gusztáv, 1844), 34–35, 22. Dana; Erdélyi II. 258–259, 485. sz. és 254, 451. sz.

56 *Aurora hazai almanach* (1836), 67.

57 Erdélyi II. 293, 496. sz.

58 Erdélyi I. 379–380, 382. sz.

59 Kálmány Lajos, *Alföldi népballadák* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1954).

60 Újváry Zoltán, *Gömöri népdalok és népballadák,* A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai VIII. (Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1977), 83.

A *Somogyvári kis erdőben* kezdetű szöveg *Sobri Jóska nótája* címmel került be Erdélyi gyűjteményének első kötetébe.[61] Az előző dalokhoz hasonlóan tehát ez is népszínművek részleteként terjedhetett.

Bár a ponyva címoldalán hat világi nótát ígért olvasóinak, hetedikként „MÁS." címmel rövid rigmussal zárul.

Ördög hozta a' vendéget,
Másnak vettem feleséget,
Haja dinom dánom, még élek is bánom,
Házasságom.
Haja dinom dánom, még élek is bánom,
Házasságom.

A XVIII. századi közköltési szövegcsalád *(Bánom, hogy megházasodtam)* széles körben elterjedt, a jelenkori szájhagyományig.[62] Szerepel a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* második kötetében is.[63]

Az 1847-es év terméséből talán legérdekesebb Czéh-nyomtatvány a Sümögi Antal által kiadott *Legújabb Nép-Dalok*. A sorszámmal jelzett tizenhárom „népdal" valójában több szövegből, tudatosan összeállított sajátos kompilációk sora.

ELSŐ.

Ne menj rózsám a' tallóra!
Gyönge vagy még a' sarlóra,
Ha elvágod a' kezedet,
Ki süt nékem lágy kenyeret.

Szeretnék szántani,
Hat ökröt hajtani,
Ha a' rózsám jönne,
Az ekét tartani.

Cserebogár, sárga cserebogár,
Nem kérdem én tőled mikor lesz nyár,
Úgy is egy nyár emészti keblemet,
Mióta rózsám birja szívemet.

61 Erdélyi I. 194–195, 237. sz.
62 RMKT XVIII/4, 60. sz.
63 Erdélyi II. 226, 19. sz.

Amott a' hegyek lábánál,
A' kősziklák oldalánál,
Ott sírok én mind szüntelen,
Hej! a' hol senki sincsen jelen.

Az ég alatt a' föld színén,
Nincsen ollyan árva, mint én,
Sirat engem a' madár is,
Hej! lehajlik értem az ág is.

Nem átkozlak nem szokásom,
De sok sűrű sóhajtásom,
Felhat a' magos egekre,
Hej! mind te felelsz meg ezekre.

Az egy dalként (!) közölt vers első három versszaka[64] – ebben az összeállításban – Szigligetinél *A szökött katona* nyitányként szerepel.[65] Az összetartozó 4–5. szakasz mint Debrecen környékén lejegyzett dal a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében,[66] az utolsó pedig Kecskeméthy Csapó Dániel első dalfüzérének 45. „daná"-ja.[67] Ugyanakkor e vers nem más, mint *A szökött katona* első és negyedik jelenetében felhangzó dalok egybeszerkesztett változata – a ponyvaszöveg tehát szorosan kapcsolódik a népszínmű recepciójával.

Ugyanebben az évben jelent meg a *Pitypalaty Éneke, három világi Dalokkal* – úgymint:

1. Barátságot szép lélekkel, 's a' t.
2. Imé megint tapogatod 's a' t.
3. Szabad péntek, szabad 's a' t.

Ez a kiadvány Pogány Péter szerint „már a biedermeier költészet és a népdalok egyidejű együttélésének tanúja, és annak is, hogy a Czéh-nyomda nemcsak a

64 A *Ne menj, rózsám* pl. az 1826 előtt lezárt *Makói ék.*-ben is szerepel. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_3/010_m_makoi_enekeskonyv.htm

65 Szigligeti Ede, *Szökött katona,* Eredeti színmű 3 szakaszban (Pest: Geibel, 1844).

66 *Elegyes gyüjtések Magyarország és Erdély különböző vidékeiről,* szerk. Arany László és Gyulai Pál, Magyar népköltési gyüjtemény: Új folyam I (Pest: Atheneum, 1872), 41. sz.

67 *Dalfűzérke…,* Első füzér, 43–44, 45. Dana.

népmeséket kultiválta".[68] S valóban, a füzet első, társadalombíráló allegorikus versét[69] Kisfaludy Sándor *Himfy*jének első énekéből újraalkotott nyolc versszak követi:

Barátságot szép lélekkel
Szívem szerént kötöttem
Érzeményim jó szívekkel
Enyelegve közlöttem.
Kedvelvén a' barátságot,
Ekkor én nem gondoltam
Ennél nagyobb bóldogságot,
Egek de bóldog voltam.

Szánjon bár a' híves mező
Füvei közt fülelő,
És estvénként lengedező
Illatos nyári szellő.
Ha valaha duplázta e'
Sóhajtozom szóval mit?
Avagy háborította e'
Zokogásim nyugalmit.

Szánjon bár a' csergedezve
Folydogáló csermele
Hol kebelem ömledezve
Annyi estve el tele.
Ha könnyeimből ivott e'
Szomorúan látott e':
Bút nézett e' szemeimből,
Panaszt tőlem hallott e'.

De most oda bóldogságim,
Oda öröm napjaim.
Oda arany szabadságom,
Oh meggyűltek bajaim.

68 Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 144.
69 A *Pitypalaty ének*ről bővebben: *Közköltészet III/B: Közerkölcs és egyéni sors,* s. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola, Régi magyar költők tára: XVIII. század, 15(Budapest: Universitas Kiadó, 2015), 36–41, 331–333.

A' bú marokkal szaggatja
Ifjúságim virágit.
A' mirigy tűz szárogatja
Szép reményim zöldágit.

Sírsz hát bennem szegény lélek,
Hogy sorsod illy mostoha,
Pedig igen igen félek,
Meg nem jobbul az soha.
Ne sírj ne sírj szegény lélek,
Oh jobb hadd el házadat,
Más életet nem reménylek,
Próbáld másutt sorsodat.

A' hol sorsnak bús fellege,
Mint borítja ügyemet,
A' szerelem fergetege,
Miként dulja éltemet.
Itt panaszlom kőnek fának
Boldogtalanságomat,
Kő és fa tán megszánnának,
Ha értenék jajjomat.

De óh! még is egy reménység
Kecsegteti szívemet,
Hármos örömű víg ösztön,
Borzasztatja testemet.
Majd ha élek, majd cserélek
Szívemen egy új szívet,
Melly halálig el nem válik,
Ha meg nem nyert e' hívet.

Dicső egek! melly föllegek
Borítják el szívemet,
Megvakítják és tompítják
Bú érzékenységemet.
Jaj szánjatok csillagzatok,
Ne ejtsetek kétségbe,
Oh ég segíts, és ne meríts
Nagyobb keserűségbe.

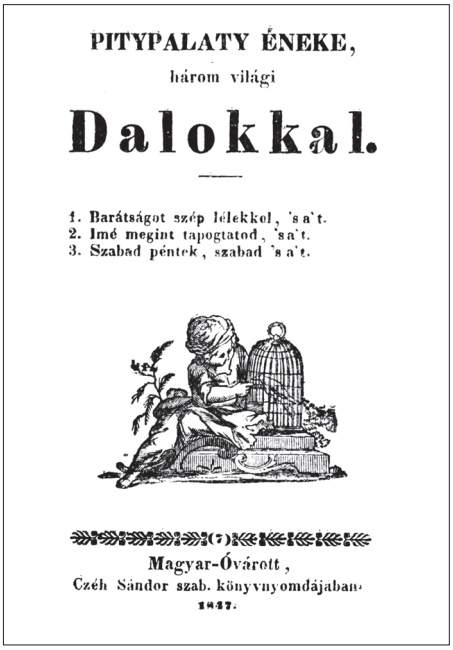
PITYPALATY ÉNEKE,
három világi
Dalokkal.
1. Barátságot szép lélekkel, 's a't.
2. Imé megint tapogtatod, 's a't.
3. Szabad péntek, szabad 's a't.
(7)
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.
1847.

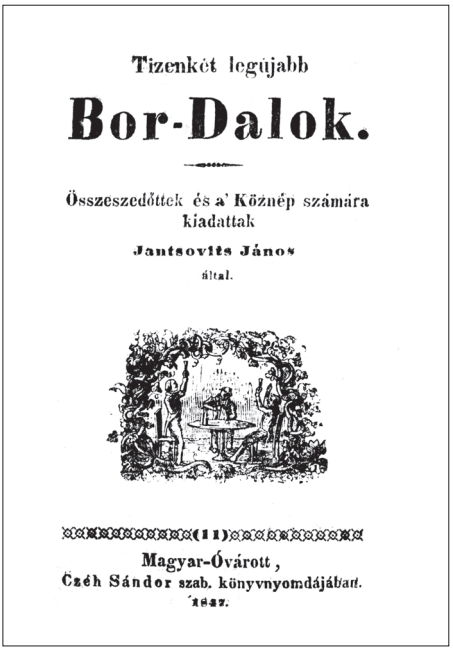
Tizenkét legújabb
Bor-Dalok.
Összeszedőttek és a' Köznép számára kiadattak
Jantsovits János
által.
(11)
Magyar-Óvárott,
Czéh Sándor szab. könyvnyomdájában.
1847.

A ponyva harmadik dala Döme Károlynak az *Orpheus*ban 1788-ban *Eggy Haragoshoz* címmel megjelent verse, egy versszak kihagyásával,[70] míg az utolsó egy mondókaként, népdalként is ismert szöveg:

Szabad péntek, szabad szombat,
Szabad szappanyozni,
Szabad nékem a' faluban
Szeretőt tartani.
Ej, haj, nem bánom,
Nékem is van virágom,
Ej, haj leszakasztom a' nyáron.

Lyukas a' rózsám kendője,
A' veres, a' veres;
Kihullt a' rózsa belőle,
A' teljes, a' teljes,
Ej, haj, nem bánom.
Nékem is lesz virágom,
Ej, haj, leszakasztom a' nyáron.

70 *Első folyóirataink: Orpheus,* s. a. r. Debreczeni Attila, Csokonai Könyvtár. Források. (Régi kortársaink), 7 (Debrecen: Csokonai Kiadó, 2001), 21–22.

1847-es Czéh-nyomtatvány a XVII. század közepi *Névtelen Comico-tragoedia*[71] szövege alapján Farkas Ferenc által kiadva „Példázatul a' köznép számára" *A' pokolban kinlódó Dús-Gazdag' históriája*. Három mulattató, mulatságos ponyva is készült 1847-ben Magyaróváron. Az első egy 1818-as kiadvány újranyomása *Téli dudás hegedűs, legény piacz, leány vásár. Költ aligváron úri magam által. Téli farsang. Gyöngy Pali Szép Ilonát most hegedüli haza, dob duda dallal draddadallal. A' kétszer 18 esztendős időben, mikor téli farsang volt minden dűlőben, telelőbe.*[72] Ekkor jelent meg „Nro 24" jelzéssel a *Vőfény köszöntés* és a *Tizenkét Legújabb Bor-Dalok* – amelyek „Összeszedöttek és a' Köznép számára kiadattak" már házi szerzőnek számító Jantsovits János által.

Jantsovits összeállításában a bordalok alkalmasint Erdélyi Jánostól „szedőttek össze", hiszen az egyes szövegek provenienciájuktól függetlenül megtalálhatók az Erdélyi által összeállított, 1846-ban kinyomtatott *Népdalok és mondák* első kötetében:

Tölts meg frater poharamat, Hadd öblítsem a' torkomat,	Erdélyi I. 200. sz. (Czéhnél csak az 1. versszak)
Bort iszom, én bort, bort! Borral élek én,	Erdélyi I. 195. sz. (teljesen azonos)
Oszlik, bomlik a' gond, A' ki ellene mond,	Erdélyi I. 208. sz. (teljesen azonos)
Milliom teringettét lencsét! Nem hittem ezt a' szerencsét.	Erdélyi I. 213. sz. (teljesen azonos)
Teli szivünk örömmel, rajta vigadjunk, A' keservnek örömmel, most útat adjunk.	Erdélyi I. 217. sz. (teljesen azonos)
Éljen, a' ki most issza ki Borát a pohárból,	Erdélyi I. 219. sz. (teljesen azonos)

71 Vö. Kaposi Krisztina, „»Az Istenért kérlek, bocsásd el a Lázárt…«: A *Névtelen Comico-Tragoedia* második scénájának folklorizálódása", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2,* 11–33.

72 A *Téli dudás hegedűs…* Pogány Péter szerint Pálóczi Horváth Ádám munkája, bár ezt semmi nem igazolja, csupán az, hogy ismert egy 1818-ben, még a költő életében kiadott változata is. Pogány, *A magyar ponyva tüköre,* 172; vö. Scheiber Sándor, „Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre", *Irodalomtörténeti Közlemények* 84 (1980): 234–236.

Adj kezembe egy pohár bort, Kezdjük el az előbbi sort;	Erdélyi I. 225. sz. (Czéhnél 2 verszak!)[73]
Dinom, dánom, sógor! Előtted a' jó bor;	Erdélyi I. 196. sz. (teljesen azonos)
Encze Bencze, kis medencze, Kis medencze a' Velencze,	Erdélyi I. 199. sz. (teljesen azonos)
Igyunk barátim csendesen Vágtat az idő sebesen;	Erdélyi I. 212. sz. (teljesen azonos)
Isten hozzád, édes eszem, Már ma hasznodat nem veszem;	Erdélyi I. 231. sz. (teljesen azonos)
Vasárnap bort iszom, Hétfőn nem dolgozom.	Erdélyi I. 187. sz. (teljesen azonos)

Az esztendő kiadványai között a legérdekesebb mégis az augusztus 16-án kelt imprimatúra alapján nyomtatott *Ama régi elhiresedett Lúdas Matyi története. Egy eredeti magyar rege négy szakaszban legújabban kiadva*. Mivel Czéh Sándor hagyatékában[74] ránk maradt a kiadvány „kézirata" is, ennek alapján betekinthetünk a nyomdász szerkesztési kiadási munkájába is. Chikány Judit – Kozocsa Sándorra hivatkozva[75] – feltételezi, hogy a Czéh által használt, „ponyvai sajtó alá rendezés nyomait őrző példány"-on „Benedik Direktor piarista gimnáziumi igazgató" tette az olvasást „könnyítő" és egyben módosító szerkesztési lépéseket.

> Áthúzta az F. M. monogramot és a 2. kiadás jelzését, kihúzta a Phaedrus-idézetet és a Werbőczi lapalji jegyzetet, a 'levonás' helyett pedig „négy szakaszban" tervezte újra kiadni a szöveget. […] A módosításokon is látszik a ponyvára való áttétel szándéka, ugyanis az anonimitás és az egyszerű olvasási kontextus megteremtése a ponyvai létmód jellemzői.[76]

73 Erdélyinél csak egy versszakos változat olvasható: „Adj kezembe egy pohár bort, / Kezdjük el az előbbi sort; / Ez a pohár majd kiürül, / Minden gondom belé merül." Czéh ponyváján szerepel a folytatás is.

74 Helle, *Vásári cédulától…*, 19.

75 Kozocsa Sándor, „A *Lúdas Matyi*-kiadások története", Magyar Könyvszemle 62 (1938): 123–130.

76 Chikány Judit, „Tündéres széphistória és bohózat, avagy mivé lettél, Lúdas Matyi?", in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4,* szerk. Csörsz Rumen István, 407–432 (Budapest: Reciti, 2015), 412.

Mivel Kozocsa nem ismerte a Czéh-féle ponyvaváltozatot,[77] feltételezte, hogy Fazekas munkáját a censor, Benedik kívánta sajtó alá rendezni.

Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*jának újbóli ponyvásítása[78] önálló tanulmányt is megérdemelne, hiszen ez a kiadás mintegy összegzi Czéh kiadói stratégiáját és szándékait, amelyek a „szegény magyar népeink"-nek „szájok íze szerént" kiadott „Dall"-okra is érvényesek.

A szerzők – akár kortársak – nevének elhagyása mellett, a nyomdász által eladhatónak ítélt – tehát a közízlésnek megfelelő – verseket név nélkül nyomtatta ki, mintegy beemelve a közköltészetbe. Ez az eljárás csak néhány (újranyomott, másolt) ponyva esetében tekinthető véletlennek, de éppen Czéh kortársainak esetében, akiknek ponyvára került versei a korszak irodalmi folyóirataiban jelentek meg, tudatosnak kell tekintenünk. Csokonai, Vörösmarty, Czuczor, Döme Károly, Kisfaludy Károly és Sándor verseit Czéh eredeti közlésben ismerhette, hiszen már a nyomdaalapítás előtti időből fennmaradt összeállítása, a *Külömbféle Énekek és más Versek mellyeket a' nevezetesebb Magyar Poéták munkáiból összveszedett Czéh Sándor 1829ik eszt.*[79] azt mutatja, hogy számos kortársához hasonlóan külön füzetbe másolta be a számára kedves verseket. Czéh – aki kölcsönkönyvtárat is működtetett[80] – azzal, hogy az általa megcélzott közönség számára hozzáférhetetlen irodalmi folyóiratokban megjelent verseket vitt ponyvára, „dallá", népdallá „emelte" azokat. Tudatos választás volt az is, hogy a XIX. században megjelent népköltési gyűjteményekből válogatva vitt ponyvára folklóralkotásokat. Ezt bizonyítja egyes kiadványainak szerkesztése, amelyekben Csapó Dániel, vagy Erdélyi János gyűjteményeiből készít saját összeállítást, sokszor lerövidítve az eredeti szövegeket. E ponyvái sajátos médiumok: annak az olvasóközönségnek juttatja vissza saját tudását, ahonnan az vétetett! Olvasóinak elképzelt ízlése szerint gyakran újraalkotja a dalokat; ahol a szótagszám és a rím megengedi azt, több különböző szövegből képez egy egységet. Czéh talán a legérdekesebb megoldása, a korszak népszínműveiben felhangzó dalcsokrok átvétele és kinyomtatása.

Czéh Sándor „világi dalokat" közzé tévő ponyvanyomtatványai a XIX. század közepének jellemző termékei: a műköltészeti alkotásokat folklorizálják, a népköltési gyűjteményekből átvett folklóralkotásokat pedig újrafolklorizálják.

77 *Ama régi elhiresedett Lúdas Matyi története. Egy eredeti magyar rege négy szakaszban legújabban kiadva,* M.-Óvárott, Czéh Sándor sz. könyvnyomtatónál.

78 Czéh egyértelműen az 1817. évi bécsi kiadást használta: *Lúdas Matyi egy Eredeti Magyar Rege Négy Levonásban. írta F. M.* Második megjobbított Kiadás. Négy tábla rajzolattal együtt (Béts: Pichler Antal, 1817).

79 A kézirat Czéh emlékkönyve, számos vers bejegyzésével, amelyekhez a tulajdonos tartalomjegyzéket is készített. Helle, *Vásári cédulától…,* 14–15.

80 Mónus Imre, „Czéh Sándor kölcsönkönyvtára Magyaróvárott a 19. században", *Magyar Könyvszemle* 109 (1993): 450–459.

Az olcsó nyomtatványok terjesztése révén egy-egy vers valóban köz-költészetté válhatott.

1849 után – bár a nyomda nagy nehézségek árán ismét talpra állt – Czéh már nem adott ki több magyar nyelvű „dal”-t a köznép mulattatására, nevelésére.[81] Német és horvát nyelvű „regéi” mellett ugyanakkor sorban jelentette meg „eredeti magyar meséit”, s 1861-ben 16 lapon kinyomtatta „a műéneklés hő pártolóinak s a m. óvári k. r. gymnasium énekkedvelő tanonczainak emlékül” a Kisfaludy, Petőfi és Vörösmarty verseiből összeállított *Dalfüzér*t – a címlap megjegyzése szerint „A költészet és műénekészet iránti szeretet jeléül fölajánlva egy műkedvelő által”. A mosonmagyaróvári nyomdász irodalomtörténeti szerepe, közvetítői és üzleti módszerei azonban bőséges kutatnivalót rejtenek még.

81 Czéh Sándor 1848-ban – a cenzúra megszűnése után – régi pozsonyi ismerősével, Höchell Hermann nyomdász újságíróval egy német nyelvű szatirikus, politikai újság kiadására vállalkozott. A *Der Emancipirte Satanas* 12 számának megjelentetése a kötelező kaució miatt szinte teljes csődbe sodorta a nyomdát. Czéh a szinte teljes egzisztenciális csődből csak a vármegye segítségével lábalt ki. Helle, *Vásári cédulától…*, 21–23.